

ՀԱՅՑ. ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՆՈՒԻՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՆԵՐՈՒ ԾԱԳՈՒՄԸ

Յիսուս Գրիստոսի Համբարձումէն յետոյ, երբ պննտեկոստէի օրը վարդապետին առաքելներն ու աշակերտները վերնատան մէջ հաւաքուած գոհութիւն կու տային Աստուծոյ, համաձայն հրեական սովորութեան, անոնք «հոգւով Սրբով լեցուեցան, կզըսէ Ղուկաս, եւ սկսան յօսիլ տարբեր լեզուներ»։ Եկեղեցական պատմութենէն գիտենք, որ անոնք լեցուելով Սուրբ հոգւոյն շնորհներով, շրջեցան տարբեր երկիրներ ու Յիսուսի վարդապետութիւնը քարոզեցին հեքամնոս ժողովուրդներու։

Ըստ աւանդութեան քրիստոնէական սերմերը Հայաստանի մէջ ցանուեցան Թադէոս եւ Բարքողիմէոս առաքելներու ձեռնար։ Անոնք երկուքն ալ անցած են Սիւնեաց եւ Դաղքի գաւառներէն, իրենց յաջորդ մը նշանակելէ յետոյ։ Թադէոս իրեն յաջորդ նշանակած է Սեստաբէոս, որով ծագած կը կարծուի Տաքեւի վանքին անունը։ Կուսիսի ալ կը յաջորդէ Բարքողիմէոսի։ Թադէոս առաքելի գործունէութեան դաշտը եղաւ Վասպուրական նահանգը եւ Արտազ դարձաւ Հայաստանի Գրիստոնէութեան կեդրոնը։ Բարքողիմէոս առաքելալ շատ մը գաւառներ շրջագայելէ յետոյ Աղբակ հաստատուած է։ Նրկու առաքելներն ալ Գրիստոսի սիրոյն նահատակուած են իրենց աթոռներուն վրայ։

Հայաստանի առաջին լուսաւորիչ առաքելներէն մինչեւ Գրիգոր Պարթեւի շրջանը Սիւնեաց Աթոռի մասին հաստուկտար տեղեկութիւններ ունենք շնորհիւ Ստեփանոս Օրբելեանի 1260-1804 «Պատմութիւն նահանգին Սիսական» երկին։ Արտագու Աթոռի Հայրապետներու յաջորդականութիւնը գտնենք Յովհաննէս

Վրդ. Մազարդեցիի «Յիշատակագրութիւն Նայիսկոպոսաց Առաքելական վիճակիս Արտագու» ձեռագրին մէջ։

Նախալուսաւորիչեան ժամանակա-միջոցին հակառակ հայ քաղաւորներու Սանատրուկի 75-110, Խոսրով Բ.ի 280թ. եւ Տրդատ Գ.ի 287թ. հայաձանձններուն, քրիստոնէութիւնը պետական կրօն հռչակուեցաւ 801 թուականին Ս. Գրիգոր Պարթեւ Հայրապետի քարոզութեամբ եւ Տրդատ Գ. Թագաւորի քոչկութեամբ ու Գրիստոնեայ մկրտութեամբ։ 2001 թուին հայ ժողովուրդը կը պատրաստուի տօնախմբել յիշեալ դէպքին 1700 ամեակը։

Գրիգոր Պարթեւի անտարանչութեամբ քրիստոնէութիւնը պետական կրօն դառնալէն առաջ, հայեր ունէին կազմակերպեալ եկեղեցի։ Այս ուղղութեամբ ուշագրաւ է Աղեքսանդրիոյ Դիոնիսիոս եպիսկոպոսին 248-265 այն Քանկազին վկայութիւնը, որ ան ապաշխարութեան վրայ թուղթ մը գրած է հայոց համար, որոնց եպիսկոպոսա-պետն էր Մեհրուծան։

Կարգ մը օտար հայագէտներ, Հայաստանի քրիստոնէացումը 814 թուականին պատահած կը նկատեն, որպէս զի հոռմէական կաթոլիկ եկեղեցւոյ տան առաջնութիւնը. սակայն, Կոստանդնուպոլս Կայսրը միայն 813 թուին քրիստոնէութիւնը իրրեւ նոր կրօն թոյլատրած է կայսրութեան մէջ։ Ուսումնասիրելով Նւսերիոս Կեսարացիի 268-339 եւ Սողոմոնեոսի եկեղեցական պատմութիւնները, կը տեսնենք որ հայեր Հռոմէն առաջ քրիստոնէութիւնը հռչակած են պետական կրօնք։

Դ. դարու Նւսերիոս պատմիչ կը վկայէ թէ Մասիսմիամոս դաժայ Հռոմի Կայսրը 811 թուին պատերազմած է հայոց

դեմ «իրենց ֆրիստոնեական կրօնքին վերագրած բարձր արժեքին համար, որպես պաշտամունք հանդէպ աստուածութեան» (Թ. Պրդ. Գլ.) ու կ'անցնէ:

«Բացի այդ բունակալ կայսեր ձեռքով պատերազմ յայտարարութեամբ հայերու դեմ, որոնք սկիզբէն բարեկամ էին ու դաշնակից՝ հռոմայեցիներուն, բայց որովհետեւ անոնք Գրիստոնեայ էին եւ եռանդով ու բարեպաշտութեամբ Աստուծոյ կ'երկրպագէին, այս աստուածատեալը փորձեց անոնց ստիպել որ անոնք գոհաբերութիւն մատուցանեն կոտորելուն եւ դեմքերուն: Ուստի իրենց բարեկամ եւ դաշնակից ճանչցուածները վերածեց բռնամիտի եւ մարտնչողի: Ինքն իսկ հայերու դէմ չդառնալով այդ պատերազմի ընթացքին ջախջախութեամբ իր բանակին հետ»: (Թ. Գլ. 8):

Իսկ Ե. դարու Առողմնեոս պատմիչ Տրդատի մասին յիշատակած է թէ «Ես տեղեկացայ որ հայերը ֆրիստոնեութիւնը ընդունած են աւելի առաջ քան վրացիներն ու ուրիշները: Կ'ըսեն որ Տրդատը, որ այս ժողովուրդին առաջնորդն էր, աստուածանշան հրաշքի մը պատճառով որ պատահեցաւ իր տանը մէջ, իսկոյն ինքը դարձեր է ֆրիստոնեայ միջոցով այդ կրօնը ընդունին բոլոր իր հպատակները» (Թ. Գլ. 8):

Գրիգոր Պարթեւի տեսիլով Հայց. Եկեղեցւոյ Մայր Տաճարը կը կառուցուի Վաղարշապատ քաղաքին մէջ ու կը դառնայ նուիրապետական առաջին Աթոռը ու կեդրոնը հոգեւոր իշխանութեան: Ըստ Ագաթանգեղոսի եւ Փաստոս Բիւզանդիի՝ Գրիգոր Պարթեւ եղած է «Առաջին Կաթողիկոս Մեծ Հայքի» (Պատմ. ԺԴ., պատմ. Գ. Գլ. 10):

Կաթողիկոսանալէ յետոյ ան գործի կը լծուի Հայաստանի առաջին լուսաւորիչ առաքելական երեսուն վարդապետած ֆրիստոնեութիւնը տարածել հայոց մէջ:

25 տարի անընդհատ կը շրջի գիւղերն ու քաղաքները ու կը փարզէ նոր կրօնին ուսուցումները: Իր շրջագայութեան ընթացքին բռններ կը կազմէ ու եկեղեցականներ կը ձեռնադրէ: Էջմիածնի մէջ նոր կրօնքին ծնւն ու ծխակատարութիւնը կը կազմաւորէ, հայ եկեղեցւոյ դաւանանքը կը շարադրէ ու ճատեր կը գրէ: Մէկ խօսքով Գրիգոր Պարթեւ հիմը դրած է հայ եկեղեցւոյ նուիրապետութեան, վանական դրութեան եւ Տրդատ-Գրիգորեան վարժարաններուն ուր թարգմանիչներ ու քարոզիչներ կը պատրաստուէին: Արդարօրէն, հայ ժողովուրդը զայն անուանած է «Երկրորդ Լուսաւորիչ հայաստան աշխարհիս»:

Հայ եւ օտար պատմիչներու վկայութեամբ Հայոց Հայրապետը Գրիստոսի աւետարանը նաեւ քարոզած է Վրացի, Ապխազ եւ Ալան ժողովուրդներու ու զանոնք ֆրիստոնեայ մկրտած: Հայաստանի եւ դրացի յիշեալ երկիրներուն մէջ Լուսաւորիչի հաստատած եպիսկոպոսական եւ արքեպիսկոպոսական վիճակներուն եւ վարչական բռններու թիւը 400 կը կարծուի: Կարգ մը կաթողիկ եկեղեցիներ, Ագաթանգեղոսի մէջբերած «Դաշանց Թուղթ»ին վրայ հիմնուելով, հայոց Տրդատ Գ. Թագաւորը եւ Գրիգոր Լուսաւորիչ կաթողիկոսը շխտումբով մը Հռոմ գացած կը համարեն. այդ այցելութեան ընթացքին կը դաւանին որ Սեդեստրոս պապը ճանչցած ըլլալ Գրիգորի եպիսկոպոսութիւնը: Բանասէրներ փաստարկած են որ Դ. դարու այդ բուրքը կեղծ է, եւ որ անոպա գրուած է ԺԲ.ԺԳ. դարի մէջ ապրող անձի մը կողմէ:

Դաշանց Թուղթը ըսուած գրութիւնը քննելէ ետք Օրմանեան կ'ըզրակացնէ. —

«Նկատողութեան արժանի է որ Խորենացի Ագաթանգեղոսի պատմութիւնը առջեւն ունենալով իսկ, Գրիգորի ճանապարհորդելը չէ գրած, որով կամ

զայն կեղակարծ դատած է, և կամ ուղեւորութեան հատուածը յետոյ Ագաթանգեղոսի մէջ ներմուծուած է: Տրդատի ճանապարհորդութեանը գալով՝ պարզ քիւրիմացութեան մը հետեւանք լինելը շատով կը յայտնուի, երբոր բաղդատեմէ արտաքին պատմութեան մէջ յիշուած Տրդատի ճանապարհորդութեան հետ, որ Դովոստիոս Կորբուղոնէ յաղթուելով յանձնառու եղաւ Հոռմ երթալ և Ներոն Կայսեր ձեռքով նորէն պսակուիլ, ինչպէս որ կատարեց 84 թուականին: Այդ Տրդատը ազգային պատմութեան անծանօթ մնացած լինելով, դիւրաւ կրցաւ շփոթուիլ համանունի հետ, և առաջին դարու եղելութիւնը չորրորդ դարու եղելութիւն մը դարձաւ: Իսկ դաշմանք թուղթին յերկրուածը, հայկական բարեմիտ նենգութիւն մըն է խաչակիրներու ժամանակ կազմուած, երբ որ Անտիոքի լատին պատրիարքներ, Կիլիկիոյ նոյն աթոռին գաւառներէն մին լինելէն առիթ առնելով. հայոց հայրապետութեան վրայ իշխելու փորձեր ըրին: Հայեր չուզեցին ուղղակի լատիններուն դիմադրութիւն ցուցուցած ըլլալ, և մտածեցին Հայոց Աթոռին ազատութիւնը Հոռմի պապերուն կամքով եղած ցուցնել, որով Քէ լատինաց

բարեկամութենէն սպասուած օգնութիւնը պիտի չկորսնցնէին, և Քէ իրենց ազատ հայրապետութիւնը պաշտպանած պիտի ըլլային: Յայտնի է որեւմ որ ոչ Գրիգոր և ոչ Տրդատ Հոռմ չեն գացած. և Սեգրեսարոսի վերագրուած տուուչութիւնը անհիմն յերկրուած մըն է» (Ազգ. Ա. հրտ. էջ 110):

Էջմիածնի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը քաղաքական ու պատմական պայմաններու քեղադրամքով տեղափոխութիւններու ենթարկուած է. կաթողիկոսներ կայք հաստատուած են Արփոնիքէն ու քաղաքական իշխանութեան մօտ և անոնց հետ գործակցելով ջանացած են պաշտպանել հայ ժողովուրդի գոյութիւնը և հովանաւորել անոր մշակոյթը, դպրութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը: Այսպէս լուսաւորչեան տան առաջին աթոռանիստ Ս. Էջմիածինէն (808-405) եւ Հայրապետական Աթոռը շարունակաբար տեղափոխուած է հետեւեալ վայրերը. 485ին Դուին, 927ին Ձորավանք և Աղբամար, 947ին Արգինա, 992ին Անի, 1062ին Թաւրուշ, 1072ին Մամիզաւ, 1116ին Մովսէ Դղեակ, 1149ին Հռոմիլայ, 1298ին Սիս և 1441ին դարձեալ Էջմիածին ուր կը գոյատեւէ մինչեւ օրս:

ԲԱԲԳԷՆ ԹՕՓՃԵԱՆ